
III. PRZEGLĄD PIŚMIENICTWA

RECENZJE I NOTY RECENZYJNE

Monika A. Król (ed.), *Climate Change Impact on Agricultural Law. Legal Aspects of Food Security*, Brill, Boston, Mass. 2025, ss. 433

Zmiany klimatu, w tym jego ocieplenie, stanowią jedno z najważniejszych wyzwań, z którymi musi zmierzyć się rolnictwo na całym świecie. Z jednej strony przyczynia się ono do tych zmian, z drugiej – może się do nich dostosować i ograniczyć ich skutki. W różny sposób oddziałują one bowiem na tę sferę działalności człowieka, np. mogą powodować pożary, powodzie, susze, zanikanie bioróżnorodności, a także ograniczać dostępność podstawowych zasobów naturalnych wykorzystywanych w rolnictwie. Zjawiska te prowadzą do zagrożenia bezpieczeństwa żywnościowego. Z tego względu muszą być uwzględniane przez ustawodawcę, który stara się wprowadzać instrumenty prawne ograniczające negatywne następstwa tych zmian, a jednocześnie dostosowujące rolnictwo do nowych uwarunkowań.

Dlatego z uznaniem należy powitać pracę pod redakcją Moniki A. Król, która problematykę wspomnianych wyzwań ujmuje w kontekście prawnych aspektów zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego. Wprawdzie w literaturze problematyka ta była już podejmowana, jednak pierwszy raz została potraktowana tak szeroko, zarówno jeśli chodzi o zakres rozważanych problemów, jak i ich odniesienie geograficzne. Warto choćby pokrótce przybliżyć jej treść.

Książka powstała w ramach prac Międzynarodowej Akademii Prawa Porównawczego (Komisji VII) w celu oceny prawnych aspektów wpływu zmian klimatu na regulacje prawne w kontekście zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego. Zespół badaczy podjął się próby oceny, w jakim stopniu normy zawarte w regulacjach międzynarodowych gwarantujących

prawo każdego człowieka do pożywienia wpływają – poprzez zobowiązanie społeczności międzynarodowej i państw-stron konwencji międzynarodowych – na podejmowanie działań w celu uniknięcia zagrożeń bezpieczeństwa żywnościowego oraz na promowanie zrównoważonych form rolnictwa w zakresie jego ochrony przed negatywnymi skutkami zmian klimatycznych. Rezultat badań zamyka się w pytaniu: czy przyjęte regulacje uzasadniają tezę o pojawieniu się rolnictwa przyjaznego dla klimatu?

Recenzowane dzieło nie jest typową monografią. Obejmuje ono bowiem kilkanaście (dokładnie czternaście oraz dwa opracowania dodatkowe) raportów krajowych przygotowanych przez autorów pochodzących z różnych państw i kontynentów oraz opracowany na ich podstawie generalny raport autorstwa Moniki A. Król, będącej jednocześnie redaktorką całości.

Kluczem do zrozumienia układu książki są pytania kwestionariusza opracowane przez Redaktorkę i skierowane do sprawozdawców krajowych. Warto je przytoczyć. Dotyczą one problemów bezpieczeństwa żywnościowego i prawa do żywności, zasobów gruntów rolnych i regulacji ich zagospodarowania, zasobów wodnych dla rolnictwa, ochrony powietrza w działalności rolniczej, ochrony bioróżnorodności biologicznej na obszarach wiejskich, odpowiedzialności społecznej w rolnictwie oraz marnotrawstwa żywności. Już samo to zestawienie pokazuje, że pytania kwestionariusza zostały bardzo starannie przemyślane i dobrane; służą one rozstrzygnięciu sformułowanych problemów badawczych. Tę ocenę potwierdza analiza szczegółowych pytań w ramach każdego z przywołanych wątków problemowych.

Raporty krajowe stanowią trzy czwarte objętości pracy. Zostały one napisane z reguły przez uznanych agrarystów reprezentujących różne systemy prawne. Trudno byłoby szczegółowo odnieść się do każdego z nich. Warto jednak, tytułem przykładu, bliżej scharakteryzować opracowanie Margaret Rosso Grossman (*Climate Change Impact on Agricultural Law – Legal Aspects of Food Security in the United States*) oraz – dla porównania – raport polskich autorów, Beaty Jeżyńskiej i Radosława Pastuszki (*Climate Change Impact on Agricultural Law – Legal Aspects of Food Security in Poland*).

Już na wstępie należy powiedzieć, że raport Margaret Rosso Grossmann, nestorki agrarystów amerykańskich, charakteryzuje się nie tylko większą objętością, lecz także szczegółowością rozważań. Jego struktura uwzględnia treść kwestionariusza, ale stanowi on zamkniętą całość. Autorka już we wprowadzeniu odnotowuje rosnącą zmienność klimatu i jej negatywny wpływ na wszystkie aspekty bezpieczeństwa żywnościowego i żywienia. Porusza kwestię wpływu zmian klimatu na rolnictwo, a także wpływu rolnictwa na te zmiany oraz niektóre środki prawne służące łagodzeniu ich skutków

i adaptacji. W pierwszej kolejności rozważa kwestie rolnictwa przyjaznego dla klimatu w Stanach Zjednoczonych. Następnie analizuje zasoby gruntów rolnych i środki służące ich ochronie w kontekście zmian klimatu, wodę i powietrze jako ważne zasoby dla produkcji rolnej, środki służące zachowaniu różnorodności biologicznej, amerykańskie programy ukierunkowane na poprawę bezpieczeństwa żywnościowego oraz wysiłki USA podejmowane w celu ograniczenia marnotrawstwa i strat żywności.

W konkluzji Autorka zauważa, że producenci rolni zarówno w Stanach Zjednoczonych, jak i na całym świecie mogą pomóc w łagodzeniu zmian klimatycznych, a produkcja rolna dostosowana do zmian klimatu oraz ograniczenie strat i marnotrawstwa żywności mogą zmniejszyć emisję gazów cieplarnianych. Programy uruchomione w Stanach Zjednoczonych mające zachęcać do rozwoju rolnictwa przyjaznego dla klimatu oferują nowe możliwości dla konsumentów. Jednakże – jak zauważa na końcu – same wysiłki producentów rolnych nie rozwiążą globalnego kryzysu związanego ze zmianami klimatu; konieczna jest współpraca krajowa i międzynarodowa.

Raport polskich autorów jest z kolei zdeterminowany koniecznością udzielenia odpowiedzi na pytania kwestionariusza, co przesądza o jego strukturze. Treść raportu wykracza jednak poza ten schemat i stanowi wieloaspektowy obraz analizowanych problemów. Widać to już choćby w prezentacji kwestii bezpieczeństwa żywnościowego w świetle regulacji prawnych i dokumentów programowych. Jakże dobitnie brzmi zaczerpnięte z nich stwierdzenie, że zmiany klimatu spowodowane działalnością człowieka przyczyniają się do ograniczenia dostępności żywności, wody pitnej i energii, co doprowadzi do wzrostu zwiększenia rywalizacji o zasoby naturalne oraz migracji ludności z obszarów zagrożonych do regionów bezpieczniejszych.

Również pogłębione, a przy tym szczegółowe, są rozważania dotyczące zasobów gruntów rolnych, zasobów wody dla rolnictwa, ochrony powietrza w działalności rolniczej, a także ochrony bioróżnorodności na obszarach wiejskich. Autorzy słusznie zauważają, odpowiadając na kolejne pytanie, że jednym z podstawowych elementów społecznej odpowiedzialności biznesu jest konieczność uwzględniania środowiska w działalności gospodarczej. Analizując ostatnie pytanie, należy podzielić pogląd Autorów o zasadności nałożenia na sprzedawców żywności obowiązku prowadzenia kampanii edukacyjnych i informacyjnych w ramach swojej działalności handlowej w celu promowania racjonalnego gospodarowania żywnością oraz ograniczania jej marnotrawstwa. W przeciwieństwie do organizacji pozarządowych mają oni znacznie większe możliwości skutecznego wpływu na zachowania konsumentów.

Raport generalny, opracowany na podstawie raportów krajowych, nie jest prostym zestawieniem zawartych w nich ustaleń. Zresztą już sama synteza, choć niełatwa, wiele wnosiłaby do dorobku literatury w zakresie objętym tytułem dzieła. Redaktorka wybrała jednak zadanie trudniejsze, ale bardziej efektywne z punktu widzenia realizacji zamierzeń badawczych. Otóż ten raport składa się z trzech części: pierwsza dotyczy teoretycznych i prawnych podstaw bezpieczeństwa żywnościowego, druga obejmuje rozważania dotyczące wpływu wyzwań klimatycznych na prawo rolne w prawie wybranych państw, a trzecia zawiera konkluzje, które zamykają całość.

Rozważania na temat teoretycznych i prawnych podstaw bezpieczeństwa żywnościowego uświadamiają, że tak ujęty problem badawczy jest niezwykle szeroki i wieloaspektowy. Świadczą o tym już choćby szczegółowe kwestie poddane analizie, np. koncepcja bezpieczeństwa żywnościowego, suwerenności żywnościowej i bezpieczeństwa żywności, bezpieczeństwo żywnościowe jako część bezpieczeństwa środowiskowego czy to ostatnie, obejmujące bezpieczeństwo żywnościowe w kontekście odpowiedzialności państwa oraz bezpieczeństwo żywnościowe a prawa człowieka, pokazane też w ustawodawstwie wybranych państw. Monika A. Król pisze, że elementy bezpieczeństwa środowiskowego obejmują przede wszystkim bezpieczeństwo żywnościowe, zapewniające samowystarczalność żywnościową zarówno w skali krajowej, jak i globalnej, a samo bezpieczeństwo żywnościowe jest globalnym niekonkurencyjnym dobrem publicznym.

Nie sposób odmówić tym rozważaniom oryginalności. Łatwo zauważyć, że Autorka wychodzi poza informacje zawarte w opracowaniach krajowych, prowadzi własne badania, wykorzystując literaturę polską i zagraniczną. Ich dopełnieniem, a jednocześnie punktem odniesienia są wywody na temat wpływu zmian klimatu na prawo rolne w ustawodawstwie wybranych krajów – właśnie z punktu widzenia bezpieczeństwa żywnościowego. Autorka skrupulatnie zestawia regulacje prawne z różnych państw i dokonuje ich oceny.

Wnioski zostały zebrane i rozwinięte w trzeciej części raportu. Na tle argumentów przemawiających za wyborem problematyki badawczej uzasadnione wydaje się twierdzenie, że jednym z globalnych wyzwań współczesnego prawa rolnego jest radzenie sobie ze skutkami zmian klimatu i dostosowywanie się do nich. Walka ze zmianami klimatu stanowi bowiem nowy paradygmat nie tylko dla prawa ochrony środowiska, ale także dla prawa rolnego i prawa żywnościowego. Należy zintensyfikować badania, które – jak pisze Autorka – „będą okazją do zweryfikowania hipotezy, że regulacja warunków środowiskowych dla rolnictwa ewoluuje od konkretnych

rozwiązań, chroniących dostępność podstawowych zasobów naturalnych dla produkcji rolnej w kierunku bardziej systemowego podejścia, w którym środki produkcji rolnej traktowane są jako część biosfery, a rolnictwo dostosowane do zmian klimatu musi zaspokajać rosnące potrzeby żywnościowe rosnącej populacji świata”.

Niewątpliwie już Monika A. Król dostarcza wystarczającej argumentacji do zweryfikowania tej hipotezy. Jednocześnie zawarte w recenzowanym dziele rozważania mogą stanowić inspirację do podejmowania bardziej szczegółowych badań ujmowanych w postulowanym podejściu systemowym. Na powstanie dzieła złożyła się wprawdzie praca wielu osób, którym Redaktorka dziękuje, jednak słowa uznania i gratulacje należą się przede wszystkim samej Redaktorce i Autorce raportu generalnego.

ROMAN BUDZINOWSKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

e-mail: roman.budzinowski@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0003-4218-3143